

แนวทางการใช้สารสนเทศกลุ่มอย่างเต็มศักยภาพสำหรับการวิจัยในสถานศึกษาและชุมชน

โดย รศ. ดร. ปราณี โพธิสุข

ภาควิชาการศึกษา ศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

นำเรื่อง

ในยุคแห่งการปฏิรูปการศึกษา ครูทุกคนได้รับการคาดหวังว่าเป็นผู้ที่มีศักยภาพและสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานเพื่อเปลี่ยนรูปโรงเรียนที่ตนทำงานอยู่ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ที่น้อมนำเอาหลัก ‘ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง’ มาใช้ให้สถาบันการศึกษา สถาบันครอบครัว และชุมชน เกิดความมั่นคง มีการพัฒนาไปในทางที่เหมาะสมกับวัฒนธรรมไทย ควบคู่กันไปกับการท้าทายทางสติปัญญา และการร่วมกันผดุงความยุติธรรมในสังคม ดังที่มีการระบุไว้อย่างชัดเจนในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 และพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และแก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 ถึงอุดมการณ์และให้หลักในการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาสังคมไทยให้เป็นสังคมแห่งความรู้ และเพื่อให้คนไทยทั้งปวงได้รับโอกาสเท่าเทียมกันทางการศึกษา อันเป็นเงื่อนไขไปสู่ระบบเศรษฐกิจฐานความรู้ที่พึงประสงค์ (สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา 2549: 3) โดยรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยได้บัญญัติเกี่ยวกับการคุ้มครองและการให้การศึกษาแก่เด็กตลอดจนผู้ด้อยโอกาสไว้ในมาตรา 53,55 และ 80 (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2540: 17, 22) ว่าเด็กและเยาวชนทุกคน ซึ่งรวมทั้งเด็กที่ยากไร้ เร่ร่อน ผู้พิการ ผู้ด้อยโอกาสจะมีสิทธิได้รับการคุ้มครอง และศึกษาอบรมจากรัฐ ซึ่งแต่เดิมกลุ่มบุคคลดังกล่าวได้ถูกทอดทิ้งให้เสียเปรียบ จึงนับว่าเป็นครั้งแรกที่ได้มีการระบุถึงสิทธิของกลุ่มบุคคลดังกล่าวไว้ในรัฐธรรมนูญ ซึ่งเป็นการสร้างความตระหนัก และการมอบหมายให้สถาบันศึกษามีบทบาทที่จะต้องให้คนไทยทั้งปวงได้รับสิทธิทางการศึกษาอย่างทั่วถึงเพื่อเป็นพลังช่วยสร้างสรรค์สังคมไทยต่อไป

เราจะทำโรงเรียนให้ดีขึ้นได้อย่างไรบ้าง? เป็นคำถามที่ นักการศึกษา และ นักสังคมวิทยา ให้ความสนใจเป็นอย่างยิ่งกับคำถามนี้ ในปัจจุบันกระแสแนวคิดเกี่ยวกับ ‘การสร้างความรู้’ และ ‘การจัดการความรู้’ เป็นสิ่งที่นักการศึกษาได้นำมาใช้เป็นประเด็นหลักของแนวทางการจัดการศึกษา โดยเน้นให้ครูทำการวิจัยในชั้นเรียน ให้สามารถสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับวิชาชีพของตนจากการปฏิบัติในชั้นเรียนโดยระบุไว้ในมาตรฐานการศึกษาขั้นพื้นฐาน ด้านการเรียนการสอน มาตรฐานที่ 10 ตัวบ่งชี้ที่ 10.7 ให้ครูทำ “การวิจัยเพื่อพัฒนาการเรียนรู้ของผู้เรียนและนำไปพัฒนาผู้เรียน” และมาตรฐานด้านการพัฒนาชุมชนแห่งการเรียนรู้ ระบุไว้ในมาตรฐานที่ 18 ให้สถานศึกษามีการร่วมมือกันระหว่างบ้าน องค์กรทางศาสนา สถาบันทางวิชาการ และองค์กรภาครัฐและเอกชน เพื่อพัฒนาวิธีการเรียนรู้ในชุมชน (สำนักงานรับรอง มาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา 2549:

13, 15) จากมาตรฐานดังกล่าวจึงเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงบทบาทของครู ที่เปลี่ยนแปลงไปเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการแสวงหาความรู้ และบริการชุมชน มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน

เราจะทำโรงเรียนให้ดีขึ้นได้อย่างไรบ้าง? คำถามเดียวกันนี้ ในกลุ่มของนักสังคมวิทยาด้วยกันเองมีความเห็นต่างกันไป โดยนักสังคมวิทยากลุ่มนักทฤษฎีผลิตซ้ำ (reproduction theorists) มักถูกวิจารณ์ว่ามีทัศนะต่อบทบาทของสถาบันการศึกษาในการเปลี่ยนรูปร่างสังคม (social transformation) ไปในทางที่ไม่ค่อยมีบทบาทเท่าใดนัก โดยมองว่าสถาบันการศึกษาไม่มีอำนาจในการปฏิบัติต่อแหล่งปัญหาที่ถูกเรียกร้องให้แก้ไข สถาบันการศึกษาทำหน้าที่ในลักษณะของการ ‘สะท้อน’ มากกว่า ‘การเปลี่ยนรูปร่าง’ พื้นฐานทางสังคมและลักษณะของเศรษฐกิจของสังคมใหญ่ ในขณะที่นักสังคมวิทยากลุ่มทฤษฎีวิพากษ์ (critical theorists) ได้เน้นถึงศักยภาพของคน และพลังของความรู้ในการเปลี่ยนแปลง ซึ่งแนวคิดของกลุ่มวิพากษ์ได้รับความสนใจเพิ่มมากขึ้นดังจะเห็นได้จากแนวโน้มในสังคมไทยและสังคมโลกที่มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจทางการศึกษาและการปฏิบัติที่เดิมมีลักษณะรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลางไปเป็นการกระจายอำนาจทางการศึกษา ซึ่งในปัจจุบันมีการย้ายปรับเปลี่ยนอำนาจไปยังคนที่แต่ก่อนเคยอยู่ใต้ลำดับการปกครอง เช่น ท้องถิ่น เขตพื้นที่ ครู นักเรียน ชนกลุ่มน้อย สตรี และผู้ด้อยโอกาสให้ได้มีสิทธิ มีเสียงเพิ่มมากขึ้น

ลักษณะของแนวความคิดต่างๆดังกล่าวมาข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่ามีความสอดคล้องกับลักษณะเด่นประการหนึ่งของการวิจัยเชิงคุณภาพ ที่ให้ความสนใจไปยัง การตระหนักถึงบริบททางสังคมของการวิจัย ทัศนะของคนใน (emic) การสร้างความสัมพันธ์แนวราบระหว่างผู้ให้ข้อมูลด้วยตนเอง และระหว่างผู้ให้ข้อมูลกับผู้วิจัย การให้พลังอำนาจ (empower) แก่ผู้ให้ข้อมูลซึ่งเป็นกลุ่มคนที่ได้เคยได้รับความสนใจน้อย อาทิ คนชายขอบ ผู้ด้อยโอกาส สตรี ฯลฯ ให้ได้มีโอกาสมาปฏิบัติสัมพันธ์ ร่วมกันอภิปรายแสดงความคิดเห็น ในขณะที่ผู้วิจัยสามารถสอบถามความถูกต้องของข้อมูลได้ในระดับหนึ่ง ซึ่งลักษณะของแนวคิดและข้อมูลดังกล่าวนี้สามารถทำได้โดยใช้การเก็บข้อมูลแบบการสนทนากลุ่ม หรือ การอภิปรายกลุ่มแบบเฉพาะเจาะจง (focus group discussion -- FGD) ซึ่งในที่นี้จะขอใช้คำว่า การสนทนากลุ่ม เพื่อความกระชับในการสื่อความหมาย

อนึ่ง ในบทความนี้จะนำเสนอแนวทางการใช้การสนทนากลุ่มอย่างเต็มศักยภาพสำหรับการวิจัยในสถานศึกษาและชุมชนใน 3 ประเด็น ได้แก่ 1) ความหมายและคุณสมบัติลักษณะเด่นของการสนทนากลุ่ม เมื่อเปรียบเทียบกับวิธีการเก็บข้อมูลแบบอื่น 2) การใช้ประโยชน์จากศักยภาพของการสนทนากลุ่มในการวิจัย 3) ขั้นตอนการสนทนากลุ่ม 4) ชั้น ได้แก่ (1) หัวข้อคำถาม/วัตถุประสงค์ (2) ประชากร และการเลือกกลุ่มตัวอย่าง (3) แนวคำถาม: มโนทัศน์ คำถาม และประเด็นเพื่อการซักถามต่อ (4) การจัดการสนทนากลุ่ม โดยมีสาระตามลำดับดังนี้

1. ความหมายและคุณสมบัติลักษณะเด่นของการสนทนากลุ่มเมื่อเปรียบเทียบกับวิธีการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพแบบอื่น

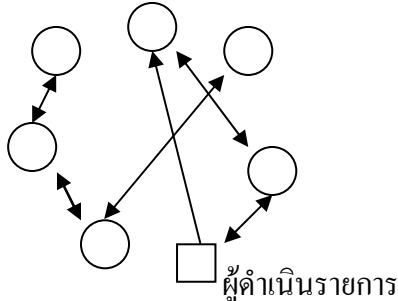
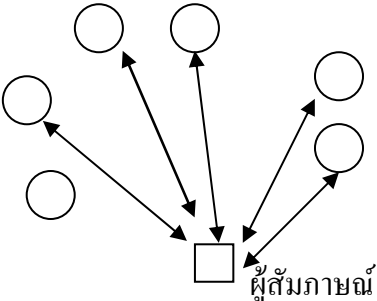
ชาย โปธิลิตา (2547: 208-209) ได้ให้นิยามของการสนทนากลุ่มสรุปได้ว่า การสนทนากลุ่ม เป็นกลุ่มคนที่ถูกจัดขึ้นมาเพื่อการสนทนา หรือการอภิปรายกัน โดยมีจุดมุ่งหมายเจาะจงเพื่อจะหาข้อมูลที่ถูกต้องตรงประเด็นสำหรับตอบคำถามการวิจัยเรื่องใดเรื่องหนึ่ง โดยเฉพาะ ซึ่งข้อมูลที่ตีความจะมาจากการอภิปรายที่กลุ่มมีการโต้ตอบกัน และด้วยคุณสมบัติข้อนี้เองทำให้วิธีการนี้ถูกเรียกว่า ‘การอภิปรายกลุ่มแบบเฉพาะเจาะจง’ (focus group discussion -- FGD) หรือการสนทนากลุ่ม

Morgan (1988) ได้อธิบายเชิงเปรียบเทียบถึงวิธีการเก็บข้อมูลว่า วิธีการสำคัญ 2 วิธีที่ใช้ในการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพคือ การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม และ การสัมภาษณ์แบบตัวต่อตัว สำหรับการสนทนากลุ่ม นั้นเป็นการรวมเอาองค์ประกอบที่สำคัญของทั้งสองวิธีนี้เข้ามา แต่ในบางงานวิจัยซึ่งมีจุดมุ่งหมายเฉพาะ เช่น ต้องการข้อมูลที่มีสภาพตามธรรมชาติ ข้อมูลที่มีลักษณะพิเศษ การสนทนากลุ่มก็ไม่สามารถมาแทนที่วิธีการทั้งสองได้ กล่าวคือ

ในประเด็นเกี่ยวกับการสังเกต วิธีการสนทนากลุ่มช่วยให้นักวิจัยในฐานะเป็นผู้ดำเนินการสนทนา มีโอกาสสังเกตพฤติกรรมของผู้ร่วมสนทนาผ่านทางปฏิสัมพันธ์ทางวาจาที่สมาชิกกลุ่มมีต่อกันในหัวข้อใดหัวข้อหนึ่งในเวลาที่จำกัด แต่ข้อดีของการสนทนากลุ่มเมื่อเทียบกับการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมคือ ไม่เป็นไปตามสภาพธรรมชาติซึ่งมีพฤติกรรมหลากหลาย และกลุ่มคนที่มารวมกันก็ถูกเลือกมาอย่างเฉพาะเจาะจงไม่ใช่กลุ่มตามธรรมชาติ นอกจากนี้เรื่องที่สมาชิกสนทนากันก็เป็นเรื่องที่ผู้วิจัยกำหนดมาไม่ใช่เรื่องที่สนทนากันตามปกติ ดังนั้นเมื่อใดก็ตามที่ผู้วิจัยต้องการข้อมูลเกี่ยวกับการกระทำทางสังคมที่หลากหลาย มีใช่ข้อมูลที่เป็นเพียงพฤติกรรมทางวาจาและเป็นข้อมูลที่มาจากการรายงานด้วยตนเอง ผู้วิจัยก็น่าจะเลือกใช้การสังเกตอย่างมีส่วนร่วมมากกว่าการสนทนากลุ่ม แต่ข้อดีของการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมคือผู้วิจัยมีความยากลำบากในการกำหนดแหล่ง และการเข้าถึงฉาก (settings) เพื่อรวบรวมข้อมูลในหัวข้อที่สนใจ

ในประเด็นเกี่ยวกับการสัมภาษณ์ วิธีการสนทนากลุ่มช่วยให้นักวิจัยสังเกตปฏิกิริยาของผู้ร่วมสนทนาที่มีต่อประเด็นการสนทนาต่างๆ ได้ และช่วยให้ผู้วิจัยเข้าถึงผู้ให้ข้อมูลบางคนซึ่งคาดคิดว่าต่อการถูกสัมภาษณ์แบบตัวต่อตัว เนื่องจากการสนทนากลุ่มเปิดโอกาสให้ผู้ให้ข้อมูลได้อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่รู้สึกปลอดภัย สบายใจที่จะแลกเปลี่ยนความคิด ความเชื่อ เจตคติ ในกลุ่มคนที่มีความพื้นฐานทางเศรษฐกิจ สังคม เชื้อชาติ เพศ ที่เหมือนกัน นอกจากนี้ในการสนทนากลุ่มผู้ร่วมสนทนาสามารถดำเนินการสนทนาตามที่ตนอยากแสดงออก และสามารถคุมทิศทางการสนทนาได้ ในขณะที่การสัมภาษณ์แบบตัวต่อตัว มีข้อเด่นที่ผู้วิจัยสามารถควบคุมสถานการณ์ได้มากกว่า ทำให้การสัมภาษณ์ดำเนินไปตามแผนที่ผู้วิจัยกำหนดไว้ได้ แต่ก็มีข้อด้อยที่ยังคงลักษณะความสัมพันธ์แบบเดิมเอาไว้โดยผู้วิจัยมีอิทธิพลเหนือกระบวนการวิจัยทั้งหมด

สำหรับความเข้าใจผิดที่มักเกิดขึ้นระหว่างวิธี ‘การสนทนากลุ่ม’ กับ ‘การสัมภาษณ์กลุ่ม’ นั้น ทวีศักดิ์ นพเพชร (2548: 153) ได้เตือนนักวิจัยที่ขาดความเข้าใจและประสบการณ์ถึงข้อแตกต่างระหว่างการสนทนากลุ่ม กับการสัมภาษณ์กลุ่มดังตารางสรุปเปรียบเทียบลักษณะข้อแตกต่างดังนี้

การสนทนากลุ่ม (focus group discussion)	การสัมภาษณ์กลุ่ม (group interview)
มีลักษณะเป็นการสนทนา อภิปรายโต้ตอบอย่างอิสระระหว่างสมาชิกในกลุ่มกันเองตามประเด็นที่กำหนด โดยสมาชิกทุกคนในกลุ่มเป็นศูนย์กลางของการสื่อสารภายในกลุ่ม	เป็นการถามตอบระหว่างผู้สัมภาษณ์กับสมาชิกแต่ละคน โดยมีผู้สัมภาษณ์เป็นศูนย์กลางของการสื่อสารภายในกลุ่ม

2. การใช้ประโยชน์จากศักยภาพของการสนทนากลุ่มในการวิจัย

จากการที่การสนทนากลุ่ม มีลักษณะผสมของ การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม และวิธีการสัมภาษณ์ ดังกล่าวข้างต้น ทำให้การสนทนากลุ่มในปัจจุบันได้รับความนิยมในหลายวงการ แต่ก็มีข้อที่ควรคำนึงถึงความเหมาะสมในการใช้การสนทนากลุ่มให้เหมาะสมกับวัตถุประสงค์ของการวิจัยแต่ละเรื่องและใช้ให้เต็มศักยภาพของวิธีการ โดยอาจใช้ในฐานะที่เป็นวิธีวิจัยที่เบ็ดเสร็จสมบูรณ์ในตัว หรือใช้เสริมกับวิธีการแบบอื่นก็ได้ เช่น การใช้การสนทนากลุ่มก่อน/หลังการสำรวจหรือการเปรียบเทียบข้อมูลจากการสนทนากลุ่มกับการสัมภาษณ์เชิงลึก /การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม ในลักษณะของการตรวจสอบสามเส้าเชิงวิธีการ (method triangulation) ดังเช่น ตัวอย่างการวิจัยที่มีการใช้การสนทนากลุ่มร่วมกับวิธีการอื่นๆและในฐานะวิธีวิจัยเบ็ดเสร็จสมบูรณ์ในตัวที่แสดงไว้ต่อไปนี้

ตัวอย่างงานวิจัยที่ใช้การสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์ การสังเกต และหลักฐานอื่นๆ

นิลิต ในระดับบัณฑิตศึกษา ต้องการศึกษาคู่มือสอนเด็กที่มีความต้องการพิเศษในโรงเรียนที่จัดการสอนแบบเรียนรวม (inclusive) ว่า มีเจตคติ และความเชื่อ เป็นอย่างไร กลุ่มครูดังกล่าวมีทักษะ

และการปฏิบัติงานอย่างไรบ้าง ครูมีการตีความบทบาทที่ตนปฏิบัติจริงในบริบทของโรงเรียนที่มีการเรียนรวมอย่างไร โดยใช้การสนทนากลุ่มร่วมกับการสัมภาษณ์ และการสังเกต (Janesick, 1998: 101-111)

ตัวอย่างงานวิจัยที่ใช้วิธีการสนทนากลุ่ม ในฐานะที่เป็นวิธีวิจัยที่เบ็ดเสร็จสมบูรณ์ในตัว

นิสิตในระดับบัณฑิตศึกษาต้องการศึกษาทำความเข้าใจเกี่ยวกับประสบการณ์ของนักเรียนมัธยมปลายที่ได้เกรดเฉลี่ยในระดับต่ำ และได้ใช้การสนทนากลุ่มเพื่อสำรวจว่าทำไมนักเรียนเหล่านี้จึงกำหนดเป้าหมายในการเรียนของตนไว้เพียงแค่ว่า ‘ไม่ถึงกับตกก็พอแล้ว’ (Morgan, 1998a: 3)

โปรแกรมรณรงค์ให้นักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายปลอดจากการใช้สิ่งเสพติดประสบความสำเร็จมากในบางโรงเรียน และประสบความสำเร็จน้อยในบางโรงเรียน จึงมีการนำการสนทนากลุ่มเข้าไปใช้ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างโรงเรียนที่ประสบความสำเร็จมากกับโรงเรียนที่ประสบความสำเร็จน้อย ผลการสนทนากลุ่มพบว่าโปรแกรมรณรงค์ ฯ ในโรงเรียนที่ประสบความสำเร็จมากนั้น มีการเชื่อมโยงกับชมรมต่างๆ และกิจกรรมเสริมหลักสูตรที่มีอยู่ก่อนแล้ว (Morgan, 1998a: 3)

สำหรับในประเด็นศักยภาพของวิธีการนั้น จากการที่ลักษณะของการสนทนากลุ่มเป็นวิธีการที่สมาชิกได้อยู่รวมกลุ่มกับคนที่มียุทธศาสตร์บางอย่างคล้ายคลึงกัน เช่น เชื้อชาติ เพศ อายุ อาชีพ ประสบการณ์ ฯลฯ จึงทำให้สมาชิกมีความรู้สึกว่าคุณมีความคล้ายคลึงกัน เพราะไม่ได้เผชิญหน้ากับผู้วิจัยเพียงลำพัง การสนทนากลุ่มจึงเป็นการลดความสัมพันธ์เชิงอำนาจในแนวคิดระหว่างผู้ดำเนินการสนทนากับสมาชิกในกลุ่มสนทนา ลักษณะดังกล่าวนี้ทำให้มีผู้เห็นว่าการสนทนากลุ่มเหมาะสำหรับการวิจัยในแนว สตรีนิยม ชนกลุ่มน้อย และ การเปลี่ยนแปลงในองค์กร (ชาย โปธิสิตา, 2547: 221)

นอกจากนี้ มีผู้เห็นว่าการสนทนากลุ่มไม่น่าที่จะเป็นเพียงวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล แต่น่าจะมีศักยภาพในการก่อให้เกิดจิตสำนึก และการเปลี่ยนแปลงสังคมได้ ซึ่งในประเด็นนี้ Madriz (2000: 835-836) มีความเห็นว่าการสนทนากลุ่มสามารถนำมาเป็น องค์ประกอบสำคัญเพื่อช่วยให้เกิดความเป็นธรรมในสังคมสำหรับกลุ่มสตรีที่ด้อยโอกาสเนื่องจากการสนทนากลุ่มเน้นที่ความคิดเห็นที่มาจากปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มมากกว่ารายบุคคล การจัด โอกาสให้ผู้ให้ข้อมูลได้สนทนากับคนที่มียุทธศาสตร์คล้ายคลึงกันทำให้ผู้ให้ข้อมูลกล้าพูดมากขึ้น และกลุ่มผู้สนทนายังมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันมากเท่าใด ก็ยิ่งทำให้ลดการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ดำเนินรายการกับผู้ร่วมการสนทนาแต่ละคนลงไปเท่านั้น ซึ่งเท่ากับเป็นการเพิ่มอำนาจ เพิ่มพลังอำนาจ (empower) ให้กับความคิดเห็นของสมาชิกผู้สนทนากลุ่ม และลดอิทธิพลของผู้วิจัยที่มีต่อกระบวนการสัมภาษณ์ให้น้อยลงไป โดย Madriz (2000: 838) ได้กล่าวถึงการส่งเสริมมาตรฐานการวิจัยเชิงคุณภาพประกอบกับข้อเรียกร้องของนักสตรีนิยม (feminist) ให้มีการเพิ่มความสนใจในคำถามต่อไปนี้ :

- นักวิจัยทางด้านสังคมศาสตร์ควรมีจริยธรรมในการทำการวิจัยอย่างไรที่จะทำ
ให้พลวิจัย (subjects) ไม่ได้เป็นเพียงผู้ให้ข้อมูลอย่างเดียวแต่ยังทำหน้าที่เป็นตัวแทน
(human agents) ที่มีศักยภาพที่จะก่อให้เกิดความพยายามในการเปลี่ยนแปลงสังคมอีกทาง
หนึ่งด้วย

- การสนทนากลุ่มจะมีศักยภาพเป็นทั้งวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลและใช้การมี
ปฏิสัมพันธ์และการแลกเปลี่ยนมาเป็นกระบวนการกระตุ้นให้เกิดจิตสำนึกได้หรือไม่

สำหรับการนำศักยภาพของการสนทนากลุ่มไปใช้ในงานวิจัยประเภทต่าง ๆ นั้น Morgan
(1998: 12-15) ได้เสนอตัวอย่างแนวทางการใช้ประโยชน์จากการสนทนากลุ่มในขั้นตอนการวิจัย 4
ขั้นดังนี้

	การวิจัยด้าน วิชาการ	ผลิตภัณฑ์ การตลาด	การประเมินการ วิจัย	การปรับปรุง คุณภาพ
การระบุปัญหา	การตั้งคำถามการ วิจัย	แนวคิดการผลิต สินค้าชนิดใหม่	การประเมินความ ต้องการ	การระบุถึงโอกาส ต่างๆ
การวางแผน	การออกแบบการ วิจัย	การพัฒนาสินค้า ชนิดใหม่	การพัฒนา โปรแกรม	การวางแผนการ ดำเนินงาน
การนำไปใช้	การเก็บรวบรวม ข้อมูล	การติดตามการ ตอบสนองของ ลูกค้า	การประเมิน กระบวนการ	การลงมือปฏิบัติการ
การประเมินผล	การวิเคราะห์ข้อมูล	การปรับปรุง ผลิตภัณฑ์ หรือ การตลาด	การประเมินผลลัพธ์	การประเมินการ ออกแบบที่ได้ทำไป แล้ว

การระบุปัญหา

ในขั้นนี้ ประเด็นหลักคือการกำหนดจุดประสงค์ โดยเป็นกระบวนการของการสำรวจ
(exploration) และการค้นพบ (discovery) การสนทนากลุ่มน่าจะมีประโยชน์มากในขั้นการสำรวจ
เนื่องจากสามารถดำเนินการได้แม้ว่าคณะผู้วิจัยจะยังมีความรู้เพียงเล็กน้อยเกี่ยวกับหัวข้อวิจัยที่ทำ
สำหรับในขั้นการค้นพบ การอภิปรายในการสนทนากลุ่มเป็นการสนทนาแบบไม่มีโครงสร้าง และ
เป็นคำถามปลายเปิด มิได้เป็นการอภิปรายตามประเด็นที่ผู้วิจัยได้กำหนดมาล่วงหน้า แต่คณะผู้วิจัย
พยายามเรียนรู้จากผู้ร่วมการสนทนาให้ได้มากที่สุด ยกตัวอย่างเช่น ผู้วิจัยเชิงวิชาการใช้การสนทนา
กลุ่มเพื่อสร้าง ‘ข้อสมมติฐาน’ เกี่ยวกับประเด็นใหม่ที่จะศึกษา ในขณะที่ ผู้วิจัยเพื่อปรับปรุงคุณภาพ
มองหาโอกาสที่จะ ‘ส่งเสริมวิถีทาง’ ที่มีอยู่แล้วให้ดียิ่งขึ้น ในขั้นการระบุปัญหานี้ โปรดอ่าน

ตัวอย่างการประเมินความต้องการจำเป็นของชุมชนประกอบ เพื่อให้เห็นแนวทางและขั้นตอนการสนทนากลุ่มที่เป็นรูปธรรมที่ชัดเจนขึ้น

การวางแผน

ในขั้นนี้ สิ่งสำคัญคือการหาหนทางที่ดีที่สุดเพื่อบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ โดยมักจะเป็นการดำเนินการต่อเนื่องจากการสำรวจ แต่ในขั้นนี้คณะวิจัยมีการสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้างมากขึ้นกว่าเดิม การสนทนากลุ่มจะช่วยให้ผู้วิจัยได้รับฟังทัศนะที่หลากหลายของผู้ร่วมการสนทนากลุ่มที่ได้ติดตามประเด็นที่ผู้วิจัยกำหนด ซึ่งจะช่วยให้ผู้วิจัยได้รับข้อเสนอแนะที่ควรดำเนินการต่อ หรือปัญหาอุปสรรค หลุมพรางที่อาจจะเกิดขึ้น ตัวอย่างเช่น ผู้วิจัยการตลาดใช้การสนทนากลุ่มเพื่อเรียนรู้แนวทางในการจัดลำดับ สถานะของผลิตภัณฑ์ของตนเมื่อเปรียบเทียบกับผลิตภัณฑ์อื่นที่มีอยู่แล้วในตลาด ในขณะที่ผู้วิจัยเกี่ยวกับการประเมินใช้การสนทนากลุ่มเพื่อหาทางออกแบบ โครงการที่นำไปสู่ผลลัพธ์ที่พึงประสงค์

การนำไปใช้

ในขั้นนี้เป็นการปรับปรุงแผนที่วางไว้ในขั้นต้น โดยระหว่างที่ดำเนินการไปตามแผนที่วางไว้นั้น ผู้วิจัยต้องการข้อมูลเชิงลึกและเป็นข้อมูลในบริบทที่ทำการวิจัย ซึ่งการสนทนากลุ่มจะช่วยให้ผู้วิจัยมีความรู้ที่หยั่งลึกในประเด็นต่างๆที่เกี่ยวข้องกับการนำไปใช้ว่า แผนที่วางไว้สามารถนำไปใช้ได้ดีเพียงไร จะมีการลดช่องว่างระหว่างสิ่งที่คาดหวังกับการปฏิบัติจริงได้อย่างไรบ้าง ยกตัวอย่างเช่น ผู้วิจัยเกี่ยวกับการประเมินใช้การสนทนากลุ่มเพื่อติดตามกระบวนการทำงานแนวใหม่ที่ได้ออกแบบไป ในขณะที่ผู้วิจัยการตลาดใช้การสนทนากลุ่มตรวจสอบว่าการโฆษณาเหมาะสมกับลูกค้าหรือไม่ เป็นต้น

การประเมินผล

ในขั้นนี้ เป็นการทำความเข้าใจว่ามีอะไรเกิดขึ้นกับโครงการวิจัย และผู้วิจัยได้รับบทเรียนอะไรที่จะนำไปเป็นข้อคิดในการวิจัยครั้งต่อไป เมื่อการวิจัยสิ้นสุดลงการประเมินเชิงคุณภาพจะช่วยให้ผู้วิจัยตีความสิ่งที่ได้เกิดขึ้น เนื่องจากการอภิปรายในการสนทนากลุ่มจะช่วยให้ผู้วิจัยหยั่งรู้ว่าการได้ผลลัพธ์ออกมาเช่นนี้เป็นมาอย่างไร และทำไมจึงเป็นเช่นนั้น ซึ่งไม่ว่าผลที่ออกมาจะประสบความสำเร็จหรือความล้มเหลว การประเมินในลักษณะติดตามผลเช่นนี้จะช่วยให้ผู้วิจัยสามารถปรับปรุงการทำวิจัยครั้งต่อไป ตัวอย่างเช่น ผู้วิจัยเกี่ยวกับการประเมินซึ่งมักจะมองการทำงานวิจัยในลักษณะต่อเนื่องสามารถใช้การสนทนากลุ่มเพื่อให้ข้อมูลย้อนกลับที่นำไปใช้กับการวิจัยในครั้งต่อไป และผู้วิจัยในเชิงวิชาการสามารถใช้การสนทนากลุ่มเพื่อศึกษาผลที่ยังไม่ดิดนั้กและคิดถึงหัวข้อที่ควรจะศึกษาเป็นลำดับต่อไป

ตัวอย่าง การประเมินความต้องการจำเป็นของชุมชน (Morgan, 1998a: 20-22)

เป้าหมายและจุดประสงค์

มูลนิธิระดับชาติแห่งหนึ่งได้ใช้การสนทนากลุ่มเพื่อสำรวจทิศทางความเป็นไปได้สำหรับชุดรายการใหม่ที่จะช่วยเพิ่มโอกาสการจ้างในชุมชนชาวฮิสแปนิก โดยมีเป้าหมายต้องการรับทราบความต้องการจำเป็นของสมาชิกในชุมชน

ขนาดโครงการและคณะทำงาน

โครงการนี้ทำการสนทนากลุ่มจำนวน 8 กลุ่ม โดยมีสนามวิจัยต่างกัน 4 แห่ง มีคณะวิจัยจากมหาวิทยาลัยดำเนินการ 1 แห่ง และเป็นแหล่งกลางในการติดต่อและฝึกอบรมการสนทนากลุ่มให้กับคณะวิจัยซึ่งทำงานด้านสวัสดิการสังคมในสนามวิจัยอื่นๆ ผู้ดำเนินการทั้งหมดเป็นฮิสแปนิก พูดได้ทั้งภาษาอังกฤษและสเปน

ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มในการวิจัย

สนามวิจัย 2 แห่งอยู่ในตัวเมือง คณะวิจัยจัดกลุ่มสนทนาโดยแยกเพศ ชาย/หญิง ส่วนอีก 2 แห่งอยู่ในเขตชนบท ต่างชุมชนกัน จัดกลุ่มแบบคละเทศ ลักษณะที่น่าสนใจของกลุ่มชนบททั้ง 2 แห่งคือ ผู้ร่วมสนทนาหลายคนนำสมาชิกในครอบครัวของตนเข้าร่วมการสนทนากลุ่มด้วย แม้ว่าคณะวิจัยจะกำหนดจำนวนผู้เข้าร่วมสนทนาไว้กลุ่มละ 8-10 คน แต่ก็ให้สมาชิกที่มาเพิ่มเข้าร่วมการสนทนาด้วย ซึ่งแต่ละครอบครัวมีการตกลงกันว่าคนในครอบครัวของตนคนใดจะเป็นผู้นำในการพูดกับกลุ่ม และมีหลายจังหวะที่มีการปรึกษากันในครอบครัว ภาษาที่ใช้มีทั้งอังกฤษและสเปนตามแต่ผู้ร่วมสนทนาต้องการ สถานที่สนทนาจัดที่ศาลาประชาคม ผู้เข้าร่วมแต่ละคนได้รับเงินคนละ 25\$

การเก็บรวบรวมข้อมูล

การสนทนาเริ่มต้นโดยกล่าวถึงงานที่แต่ละคนทำอยู่และประสบการณ์ในการหางานทำ และอภิปรายถึงประเด็นโดยทั่วไปที่คนงานชาวฮิสแปนิกประสบอยู่ การสัมภาษณ์ที่จัดได้ว่ามีชีวิตชีวาอย่างหนึ่งคือการใช้ผู้ร่วมสนทนาถ่ายภาพจำนวนหนึ่งและถามความคิดเห็นที่มี ต่อภาพถ่ายนั้น เช่น ภาพผู้หญิงในมือเต็มไปด้วยกระดาษแผ่นปลิวของหน่วยงานเกี่ยวกับการจ้างงาน ด้านหลังผู้หญิงมีคนยืนต่อคิวยาวเหยียด กิจกรรมนี้เป็นการกระตุ้นให้เกิดการอภิปรายกันภายในกลุ่ม

การวิเคราะห์และการรายงานผลการวิจัย

คณะวิจัยจากมหาวิทยาลัยเก็บเทปจากแต่ละกลุ่มและทำการถอดเทป เมื่อนำข้อมูลการอภิปรายมาเปรียบเทียบพบว่ามีประเด็นหัวข้อ (themes) หลายประเด็นด้วยกัน ประเด็นที่หนักแน่นมากคือเรื่อง 'ครอบครัว' ไม่ใช่ผู้ทำงานที่เป็นเอกัตบุคคล ซึ่งประเด็นนี้ได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนตั้งแต่แรกที่มีสมาชิกของครอบครัวติดตามมาเข้าการสนทนากลุ่มด้วย นอกจากนี้ยังมีความแตกต่างระหว่างกลุ่ม โดยเฉพาะกลุ่มชาย และกลุ่มหญิงที่อยู่ในตัวเมือง ซึ่งแสดงถึงสถานการณ์ที่เป็นความยากลำบากของหญิงทำงานที่เป็นแม่และต้องเลี้ยงลูกแต่ผู้เดียว

สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งที่เกิดขึ้นกับผู้ร่วมการสนทนากลุ่มคือ มีการแลกเปลี่ยนคำแนะนำ รวมถึงการแลกเปลี่ยนชื่อ เบอร์โทรศัพท์ซึ่งกันและกันเพื่อติดต่อในภายหลัง บางกลุ่มมีการกรอกรายชื่อเพื่อมาพบปะกัน

บางกลุ่มถึงกับนัดหมายจัดการสนทนากลุ่มครั้งต่อไปเอง ซึ่งคณะวิจัยได้สรุปว่า เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนี้แสดงให้เห็นถึงคุณค่าของ 'วิธีการเพิ่มอำนาจ' (empower approach) ที่จะนำมาใช้ในโอกาสต่อไป ที่มูลนิธิเริ่มต้นวางแผนเป็นก้าวแรกในการจัดตั้งองค์กรชุมชน

จากการนำวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสนทนากลุ่มดังกล่าวข้างต้นนี้ เป็นการยกตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่าการสนทนากลุ่มสามารถนำมาใช้ในการวิจัยได้ในหลายขั้นตอนตามความเหมาะสม แต่มีได้หมายความว่า จะเป็นการชี้แนะให้ผู้วิจัยเลือกใช้การสนทนากลุ่มในทุกๆ ขั้นตอนของการวิจัยแต่เพียงวิธีการเดียว ผู้วิจัยควรเลือกใช้วิธีการนี้หลังจากได้พิจารณาถึงความเหมาะสมกับจุดมุ่งหมายการวิจัย และลักษณะข้อมูลที่ต้องการก่อนทำการตัดสินใจ นอกจากนี้ ตัวอย่างการวิจัยเกี่ยวกับการประเมินความต้องการจำเป็นของชุมชนข้างต้นช่วยให้เห็นศักยภาพของการสนทนากลุ่มในการเพิ่มอำนาจให้กับผู้ร่วมสนทนาได้มีโอกาสพบปะและเปลี่ยนความคิดเห็นกันซึ่งอาจนำไปสู่การรวมตัวกันเป็นกลุ่มในชุมชนเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ในโอกาสต่อไป

3. ขั้นตอนการสนทนากลุ่ม

ขั้นตอนหลักของการสนทนากลุ่ม ในที่นี้จะขอนำเสนอเฉพาะบางส่วนของขั้นตอนการดำเนินการสนทนากลุ่ม โดยเน้นที่การดำเนินการ 4 ขั้นตอน คือ 1) การกำหนดหัวข้อคำถาม วัตถุประสงค์ 2) ประชากรเป้าหมาย และการเลือกกลุ่มตัวอย่าง 3) แนวคำถามเกี่ยวกับ: มโนทัศน์ คำถาม และรายการเพื่อการซักถามต่อ 4) การจัดการสนทนากลุ่ม/ผู้ดำเนินการ โดยมีสาระที่ควรดำเนินการดังนี้

3.1 หัวข้อคำถาม วัตถุประสงค์

ผู้วิจัยควรมีการกำหนดปัญหาการวิจัย คำถามการวิจัย และวัตถุประสงค์การวิจัยที่ชัดเจน ว่าโครงการวิจัยต้องการทำอะไรให้สำเร็จ โดยคิดถึงงานวิจัยที่เสร็จเรียบร้อยแล้วว่ามีลักษณะอย่างไร กลุ่มผู้ใช้งานวิจัยนี้คือใคร อะไรคือสิ่งสำคัญสำหรับบุคคลเหล่านั้น และบุคคลดังกล่าวมีเกณฑ์อะไรในการตัดสินใจว่างานวิจัยเป็นงานวิจัยที่ดี

จากนั้นจึงพิจารณาว่าวิธีการใดที่จะทำให้ไปสู่เป้าหมายที่กำหนดไว้ได้ วิธีการดังกล่าวสอดคล้องกับลักษณะเด่นของวิธีการสนทนากลุ่มหรือไม่ งานวิจัยนี้สามารถใช้การสนทนากลุ่มในลักษณะเบ็ดเสร็จสมบูรณ์ในตัว หรือ อาจจะใช้ร่วมกับวิธีการอื่นๆ เพื่อจะได้สามารถใช้วิธีการนี้ได้อย่างเต็มศักยภาพ

3.2 ประชากรเป้าหมาย และการเลือกกลุ่มตัวอย่าง

หลังจากที่ได้กำหนดปัญหาการวิจัย และพิจารณาความสอดคล้องกับวิธีการเก็บข้อมูลแล้ว ขั้นตอนต่อไปเป็นการพิจารณาว่าข้อมูลนั้นจะต้องได้จากใครบ้าง นั่นคือการกำหนด

ประชากรเป้าหมายที่จะให้ข้อมูลที่ตอบคำถามการวิจัยได้ดีที่สุด และเนื่องจากการสนทนากลุ่มเป็นวิธีการที่ครอบคลุมตัวอย่างได้จำนวนน้อยการกำหนดประชากรจึงมีลักษณะการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจง (purposive sampling) โดยขึ้นอยู่กับจุดมุ่งหมายของโครงการวิจัย ดังตัวอย่างลักษณะของกลุ่มตัวอย่างที่เข้าเกณฑ์การคัดเลือก (Morgan, 1998a: 56)

- หน่วยงานราชการแห่งหนึ่งดำเนินการสนทนากลุ่มกับผู้มาใช้บริการที่มีระดับความพึงพอใจ การให้บริการในระดับปานกลาง เพื่อว่าจะได้ทราบข้อมูลว่าหน่วยงานของตนมีสิ่งใดที่ทำได้ดีและสิ่งใด ยังบกพร่องอยู่

- หน่วยงานที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับการให้บริการหน่วยงานหนึ่งทำการติดตามผลการดำเนินงาน โปรแกรมใหม่ที่เพิ่งเปิดให้บริการ โดยทำการสนทนากลุ่มกับกลุ่มคนที่แสดงความสนใจในโปรแกรม แต่ไม่เคยลงทะเบียนเข้าใช้บริการเลย เพื่อเป็นการประเมินความสามารถของการหาลูกค้าของหน่วยงาน

สมาชิกในการสนทนาแต่ละกลุ่มนอกจากจะเป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญตามประเด็นที่ผู้วิจัยต้องการแล้ว สมาชิกในกลุ่มยังจะต้องมีลักษณะร่วมบางอย่างคล้ายคลึงกัน (homogeneous participant) อีกด้วย ตัวแปรเชิงประชากรที่มักใช้กำหนดคุณสมบัติของผู้ร่วมสนทนากลุ่ม ได้แก่ เพศ กลุ่มชาติพันธุ์ อายุ แหล่งที่อยู่อาศัย ระดับการศึกษา อาชีพ ประสบการณ์การทำงาน รายได้ สถานภาพการสมรส โครงสร้างของครอบครัว ฯลฯ ข้อมูลนี้มีความสำคัญทั้งในขั้นตอนการจัดกลุ่ม การมีปฏิสัมพันธ์ภายในกลุ่มสนทนา และในการวิเคราะห์เปรียบเทียบข้อมูลจากผู้สนทนาที่มีภูมิหลังแตกต่างกัน

ลักษณะการจัดกลุ่มสนทนาเป็นเรื่องละเอียดอ่อนที่ต้องคำนึงถึงคำถามหลักของการวิจัย และไม่มีสูตรแน่นอนตายตัว เช่น การจัดกลุ่มแยกเพศ หรือคละเพศนั้น นักวิจัยทางสังคมศาสตร์พบว่าขึ้นอยู่กับประเด็นปัญหา เช่น การพิจารณาความดีความชอบ ควรแยกกลุ่ม หญิง ชาย ส่วนตัวแปรด้านตำแหน่งหน้าที่การจัดกลุ่มไม่ควรให้หัวหน้า ลูกน้องอยู่กลุ่มเดียวกัน เป็นต้น อย่างไรก็ตามหลักการจัดองค์ประกอบของสมาชิกการสนทนากลุ่มควรคำนึงถึงการลดความระแวงสงสัย การไม่ลงรอยกันอย่างเปิดเผยให้มึนน้อยที่สุด การแลกเปลี่ยนความคิดและประสบการณ์เป็นหัวใจสำคัญของการสนทนากลุ่มที่ต้องการบรรยากาศที่มีความเคารพนับถือซึ่งกันและกัน

การกำหนดจำนวนกลุ่มสนทนา ว่าควรมีเท่าใดนั้นขึ้นอยู่กับจำนวนลักษณะร่วมและลักษณะต่างที่กำหนดไว้ในกรอบการวิจัย Morgan (1998b: 82-83) ได้ให้ข้อเสนอแนะว่าการจัดกลุ่มสนทนาเพียงกลุ่มเดียวจะเสียดายมาก ผู้วิจัยควรกำหนดจำนวนกลุ่มตามตัวแปรที่ใช้กำหนดลักษณะ ตัวแปรละ 2 กลุ่ม เป็นอย่างน้อย ซึ่งจะช่วยให้การวิเคราะห์ข้อมูลทำได้ลึกซึ้งขึ้น ตัวอย่างเช่น การศึกษาเกี่ยวกับ 'ปัญหาความรุนแรงในโรงเรียน' ประชากรกลุ่มเป้าหมายคือ นักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น อาจแบ่งเป็นกลุ่มย่อยตามเพศชาย/หญิง ถิ่นที่อยู่ ในเมือง/ใน

ชนบท ซึ่งถ้าเป็นเช่นนี้จำนวนกลุ่มที่น้อยที่สุดถ้าศึกษาเฉพาะตัวแปรเพศ ก็จะได้ชาย 2 กลุ่ม หญิง 2 กลุ่ม รวมเป็น 4 กลุ่ม เป็นต้น

อย่างไรก็ตามการเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัยเชิงคุณภาพมีลักษณะยืดหยุ่นตามข้อมูลที่ได้เพิ่มเติมจากในภาคสนาม ทำให้บางครั้งอาจจำเป็นต้องเพิ่มกลุ่มสนทนาตามตัวแปรที่เพิ่งค้นพบด้วย เช่น การวิจัยเกี่ยวกับการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น การวางแผนแต่เดิมผู้วิจัยจำกัดเฉพาะผู้อาวุโสที่เป็นภูมิปัญญาของท้องถิ่นในด้านสมุนไพร แต่จากการปฏิบัติในภาคสนามพบว่าผู้นำเยาวชนในท้องถิ่นมีบทบาทสำคัญ และสามารถเป็นผู้เชื่อมโยงประสานระหว่างผู้อาวุโสที่มีความรู้ในเรื่องสมุนไพร และช่วยถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรในท้องถิ่นให้กับนักเรียนได้ เป็นอย่างดี ทำให้ผู้วิจัยต้องมีการเพิ่มกลุ่มผู้นำเยาวชนรุ่นใหม่เข้าไว้ด้วยอีกกลุ่มหนึ่ง นอกเหนือจากกลุ่มผู้อาวุโสที่เป็นภูมิปัญญาในด้านต่างๆ ในกรณีนี้ผู้วิจัยไม่สามารถหากกลุ่มสนทนาเพิ่มเป็น 2 กลุ่มได้

3.3 แนวคำถามเกี่ยวกับ: มโนทัศน์ คำถาม และประเด็นเพื่อการซักถามต่อ

แนวคำถามสำหรับการสนทนากลุ่ม โดยปกติมีลักษณะเป็นคำถามปลายเปิด ประกอบด้วยส่วนสำคัญ 3 ส่วน คือ มโนทัศน์ คำถามที่ใช้เป็นประเด็นในการสนทนา และประเด็นสำหรับการซักถามต่อ ซึ่งชาย โปธิสิตา (2547: 230-233) ได้ให้คำแนะนำโดยสรุปได้ดังนี้

มโนทัศน์ (concepts) ผู้วิจัยควรกำหนดมโนทัศน์หรือประเด็นที่จะศึกษาที่สอดคล้องกับปัญหาวิจัยขึ้นมาประมาณ 3 – 4 มโนทัศน์หลัก เพื่อใช้เป็นแนวทางกว้างๆ ในการเก็บข้อมูลจากมโนทัศน์นี้นำมาปรับเป็นประเด็นสำหรับการอภิปรายในรูปของคำถามปลายเปิด โดยมีมโนทัศน์หนึ่งๆ ควรมีคำถามหลักประมาณ 5-6 ประเด็น

คำถาม (questions) มีลักษณะเป็นคำถามปลายเปิด ซึ่งผู้วิจัยอาจทำได้ 2 รูปแบบคือคำถามแบบมีโครงสร้าง คือมีรายการประเด็นที่จะสนทนาเป็นคำถามปลายเปิด พร้อมรายการซักถามต่อของแต่ละข้อ หรือทำแบบไม่มีโครงสร้าง โดยทำเฉพาะรายการเป็นประเด็นสั้นๆ ไม่จำเป็นต้องอยู่ในรูปคำถาม ไม่มีรายละเอียดของสิ่งที่จะซักถามต่อ ซึ่งรูปแบบหลังนี้เหมาะสำหรับผู้มีประสบการณ์ และมีความรู้ความเข้าใจเรื่องที่สนทนาเป็นอย่างดี

ประเด็นสำหรับการซักถามต่อ (probes) เนื่องจากบางประเด็นมีความซับซ้อนหรือสมาชิกอาจจะกล่าวไม่ชัดเจน การถามต่อจะช่วยให้เกิดความเข้าใจและได้รายละเอียดมากขึ้น สำหรับรายการที่เตรียมไว้สำหรับซักถามต่อนั้นในทางปฏิบัติผู้ดำเนินการไม่ควรรีบใช้ ควรคอยจนไม่มีสมาชิกกล่าวถึงประเด็นนั้นผู้ดำเนินการจึงใช้ประเด็นที่เตรียมไว้ซักถามต่อเพื่อให้ได้รายละเอียดเพิ่มมากขึ้น

3.4 การจัดการสนทนากลุ่ม

การสนทนากลุ่มเป็นกระบวนการที่สามารถแบ่งเป็นขั้นตอนสำคัญ 3 ขั้นตอน ซึ่งทวิศักดิ์ นพเกษร (2548: 166-170) ได้เสนอไว้พอสรุปได้ดังนี้

1) การเริ่มต้นสนทนากลุ่ม

(1) การสร้างสัมพันธภาพ เป็นการสร้างความสัมพันธ์ในแนวราบบนพื้นฐานความเท่าเทียมกันของทุกคนในกลุ่ม โดยเริ่มตั้งแต่สมาชิกทยอยเข้ามาในห้อง คณะผู้วิจัยให้การต้อนรับอย่างเป็นกันเอง ก่อนเริ่มการสนทนาอาจมีกิจกรรมละลายพฤติกรรมตามความเหมาะสมของวัฒนธรรมของกลุ่มเพื่อให้คุ้นเคยกัน

(2) รวบรวมข้อมูลภูมิหลังของแต่ละคน ข้อมูลที่เป็นภูมิหลังเช่น อายุ เพศ อาชีพ สถานภาพการสมรส ฯลฯ จะช่วยให้เข้าใจข้อความการสนทนาได้ดีขึ้น ทั้งนี้ข้อมูลภูมิหลังควรสัมพันธ์กับโจทย์วิจัย และสามารถเก็บเป็นความลับไว้ได้

(3) เขียนหมายเลขประจำตัว/ชื่อเล่นหรือชื่อสมมติ ลงบนป้ายชื่อของแต่ละคนเพื่อเรียกกันภายในกลุ่มสนทนา ผู้บันทึกควรเขียนแผนผังที่นั่งและชื่อลงในแผนผังให้ตรงกัน

(4) อธิบายวัตถุประสงค์/กระบวนการ เวลาที่ใช้ การรักษาความลับของข้อมูล สิทธิของผู้ร่วมสนทนา ความสมัครใจ

(5) ปรัชญาหรือเพื่อร่วมกันปฏิบัติตามกติกาพื้นฐาน เช่น พูดทีละคน ไม่ขัดจังหวะ ทุกคนมีสิทธิแสดงความคิดเห็นแม้จะต่างไปจากคนอื่น ไม่มีการตัดสินว่าใครผิด ใครถูก

(6) ขออนุญาตใช้เครื่องบันทึกเสียง

2) การดำเนินการสนทนากลุ่ม

(1) เริ่มการสนทนาด้วยประเด็นอ่อนเครื่อง ซึ่งสามารถเชื่อมโยงไปสู่ประเด็นหลักในโครงสร้างการสนทนาได้ เช่น การถามเกี่ยวกับการพักผ่อนหาความสำราญเพื่อนำไปสู่ประเด็นหลักที่ศึกษาเกี่ยวกับพฤติกรรมเสี่ยงการติดเชื้อเอดส์

(2) อาจใช้สื่อต่างๆ เพื่อนำไปสู่ประเด็นหลักของการสนทนากลุ่ม เช่น เรื่องเล่า ภาพพลิก ภาพยนตร์ ซึ่งมีเนื้อหาที่นำไปสู่ประเด็นหลักได้

(3) ขอให้สมาชิกช่วยกันระบุเกี่ยวกับพฤติกรรม ปัจจัย เหตุการณ์ที่เกี่ยวข้อง กับประเด็นที่ผู้วิจัยต้องการศึกษา เพื่อจัดหมวดหมู่การสนทนาไปที่ละหมวด

(4) ผู้ดำเนินการสนทนาใช้คำถาม/ภาษากาย แสดงความไม่รู้และกระตุ้นให้สมาชิกอยากเล่าเรื่องและพูดกันเอง สร้างบรรยากาศเข้าใจให้ออยากตอบ แต่ไม่ใช่การรุกเร้า บีบบังคับให้ตอบ

(5) ผู้ดำเนินการสนทนา ต้องรู้จักจัดการกับความขัดแย้งในกลุ่ม การข่มความคิดของสมาชิกด้วยตนเอง การตัดเรื่องที่อยู่นอกประเด็น การให้โอกาสและกำลังใจสมาชิกที่ไม่ค่อยแสดงความคิดเห็น

(6) ผู้ดำเนินการสนทนา แสดงความเป็นกลางในประเด็น/ประสบการณ์/ความคิดของสมาชิกที่แตกต่างกัน ไม่เข้าข้างใดข้างหนึ่ง ไม่แสดงตนเป็นผู้รู้ดี ไม่เข้าไปแก้ไขความรู้ความเข้าใจ

ของสมาชิก ควรมีการตั้งประเด็นแย้งเพื่อให้เกิดการถกเถียงโต้ตอบที่มีทั้งการสนับสนุนเห็นด้วย (pro) และเห็นแย้ง (con) ควรยึดหยุ่นในการปรับประเด็นและลำดับหัวข้อในการสนทนา

(7) ผู้ช่วยวิจัย แจกของขบเคี้ยวให้กับทุกคนเพื่อให้เกิดความเพลิดเพลินและเสริมพลัง

(8) ผู้จัดบันทึกไม่แทรกแซงการสนทนา ควรซักถามเพิ่มเติมหลังจากผู้ดำเนินการปิดการสนทนาแล้ว

(9) ห้ามผู้ไม่มีบทบาท หรือผู้สนใจเข้าฟังการสนทนากลุ่มไม่ว่ากรณีใดทั้งสิ้น

3) การยุติการสนทนา

(1) ขอให้สมาชิกแต่ละคนสรุปสิ่งที่ตนได้พูดและเพิ่มเติมข้อมูล/ความคิดเห็น โดยผู้ดำเนินการอาจเป็นผู้เริ่มต้นสรุปก่อนแล้วให้สมาชิกช่วยกันเพิ่มเติม ปรับแก้ประเด็นที่ผู้วิจัยอาจเข้าใจผิด

(2) ปิดเทปบันทึกการสนทนา ขอบคุณ มอบของที่ระลึกแก่ทุกคน

(3) ขอให้สมาชิกกลุ่มสะท้อน (feedback) กระบวนการสนทนากลุ่ม โดยอาจเป็นการซักถามหรือตอบแบบสอบถาม

สรุป

สังคมยุคโลกาภิวัตน์ ทำให้งานในสถาบันการศึกษามีลักษณะธรรมชาติที่ซับซ้อน หลากหลาย เปลี่ยนแปลงไปจากสภาพเดิม สถาบันทางการศึกษาถูกคาดหวังจากสถาบันทางสังคมอื่นๆ เพิ่มมากขึ้นทั้งที่กำหนดเป็นตัวบทกฎหมายโดยตรง และจากความคาดหวังของสังคมโดยทั่วไปที่ต้องการให้โรงเรียนทำหน้าที่อย่างเข้มแข็ง เป็นแหล่งเรียนรู้ ให้โอกาสทางการศึกษากับทุกคน บทความนี้จึงเป็นการพยายามที่จะใช้แนวคิดทางสังคมวิทยาการศึกษา ร่วมกับการใช้วิธีการสนทนากลุ่มซึ่งสามารถนำมาเป็นพื้นฐานการทำวิจัยในสถานศึกษาที่มีความซับซ้อนเช่นนักเรียนที่มีความแตกต่างอย่างหลากหลาย ทั้งในเชิงความสามารถในการเรียนรู้ ปัญหาความรุนแรง เพศสัมพันธ์ สิ่งเสพติด ช่วยให้ครู ผู้บริหาร ได้มีโอกาสมาอภิปรายร่วมกัน คิดถึงวิถีทางใหม่ๆเกี่ยวกับโรงเรียน ตั้งคำถามเกี่ยวกับการสอนของตนเอง และการเรียนรู้ของนักเรียน รวมทั้งนโยบายต่างๆที่ได้ดำเนินการไปในเขตการศึกษาที่ตนเองปฏิบัติงานอยู่ การฟังเสียงจากผู้ปกครอง นักเรียน และชุมชนผู้เกี่ยวข้องที่มีส่วนได้ส่วนเสีย ตลอดจนบทบาทของโรงเรียนที่ต้องร่วมมือกับท้องถิ่นช่วยพัฒนาคนในท้องถิ่นให้เข้มแข็งซึ่งผู้เขียนหวังว่าการใช้การสนทนากลุ่มในการวิจัยให้เต็มตามศักยภาพของวิธีการนี้นอกจากจะทำให้ผู้วิจัยได้ข้อมูลตามที่ต้องการแล้วยังอาจจะช่วยเพิ่มพลังอำนาจเยาวชนให้มีศักยภาพในการชี้นำตนเองไปในทางที่ดีงาม และใช้ศักยภาพที่มีอยู่รวมกลุ่มรวมพลังกันสร้างสรรค์สังคมไทยต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- ชาย โปธิสิตา. 2547. *ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ทวีศักดิ์ นพเกษร. 2548. *วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ: คู่มือปฏิบัติการวิจัยประยุกต์เพื่อพัฒนาองค์กร ชุมชน สังคม*. นครราชสีมา: โชคเจริญมาร์เก็ตติ้ง.
- สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา. 2549. *มาตรฐาน ตัวบ่งชี้และเกณฑ์การพิจารณาเพื่อการประเมินคุณภาพภายนอกระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน รอบที่ 2 (พ.ศ. 2549-2553)*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา.
- สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. 2540. *รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา.
- Janesick, V. J. 1998. *"Stretching" exercises for qualitative researchers*. Thousand Oake, California: Sage.
- Krueger, R. A. 1998. *Developing questions for focus groups*. Thousand Oake, California: Sage.
- Madriz, E. 2000. *Focus groups in feminist research*. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln. (Eds.) *Handbook of qualitative research*. (2nd ed) (pp.835-850) Thousand Oake, California: Sage.
- Morgan, D. L. 1988. *Focus groups as qualitative research*. London: Sage.
- 1998a. *The focus group guidebook*. Thousand Oake, California: Sage.
- 1998b. *Planning focus group*. Thousand Oake, California: Sage.

เผยแพร่ใน

- ปราณี โปธิสุข. (2550). "แนวทางการใช้การสนทนากลุ่มอย่างเต็มศักยภาพสำหรับการวิจัยในสถานศึกษาและชุมชน," ใน *เทคนิคการทำวิจัยในสถานศึกษาอย่างมืออาชีพ*. คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์